

MERKEZ BANKASI ZORUNLU KARŞILIK UYGULAMASINA FAİZSİZ BİR YAKLAŞIM*

FATİH KAZANCI**

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.

ÖZ

Son yıllarda bazı merkez bankaları, para politikası yönetimlerinde zorunlu karşılık uygulamalarını sürdürmekte olup, bu merkez bankalarının bazıları zorunlu karşılıklara faiz ödemesi yapmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da bu merkez bankalarına benzer olarak hem konvansiyonel hem de katılım bankalarından aldığı zorunlu karşılıklara belli bir oranda faiz ödemesi yapmaktadır. Katılım bankaları faizsiz bankacılık prensiplerine uymak zorunda olduklarından, tahsil ettikleri bu faizleri herhangi bir şekilde kullanamazlar.

Karz sözleşmeleri borç veren tarafa herhangi bir getiri kazandırmadığı durumda fıkhi açıdan uygun görülen bir sözleşme türüdür. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde ise borç veren taraf, verdiği kadarlık bir bedeli geri aldığı zaman enflasyon oranı kadar zarar edecektir. Bu nedenle çağdaş fakihler, verilen borcun geri ödenmesinde paranın değer kaybıyla oluşan zararın telafi edilmesini fıkhi açıdan uygun bulmaktadırlar. Fıkhi açıdan verilen bu uygunluğa istinaden bu makalede, TCMB'nin Türk lirası ve ABD doları zorunlu karşılıkları katılım bankalarından karz sözleşmesine göre alması ve aldığı bedel karşılığında faiz yerine enflasyona endekli bir getiri ödemesi yapması üzerine bir yaklaşım sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: merkez bankacılığı, İslami bankacılık, karz sözleşmesi, zorunlu karşılıklar

* Bu çalışma İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Doktora Programında 2019 yılında kabul edilen "Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., fatih.kazanci@kuveytturk.com.tr, ORCID iD: 0000-0002-7865-4229

Atf/Cite:

Kazancı, F. (2019). Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2). 395-422. DOI: 10.31679/adamakademi.574110

AN INTEREST-FREE APPROACH TO REQUIRED RESERVE OF CENTRAL BANKING

ABSTRACT

In recent years, some central banks have been implementing reserve requirements in monetary policy management, and some of these central banks have been paying interest on required reserves. Like these central banks, The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) pays a certain amount of interest to both the conventional and participation banks. Since participation banks have to comply with the principles of interest-free banking, they do not use interests in any way and cause them to suffer.

The contract of qard is a type of contract which is considered to be suitable in terms of fiqh when it does not yield any return to the lender. In periods of high inflation, the lender will suffer as much as the inflation rate when the lender receives back the amount of debt he has given. For this reason, contemporary jurists find it appropriate to compensate for this loss in the repayment of the debt owed. In this article, in accordance with this eligibility, an approach is presented in which CBRT receives Turkish lira and US dolar required reserves from the participation banks in accordance with the qard contract and CBRT pays an indexed on inflation instead of interest for the price it receives.

Keywords: Central banking, Islamic banking, qard agreement, reserve requirements

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından katılım bankalarından alınan zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödenebilmesi için nasıl bir yöntem uygulanacağı bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye’de hem konvansiyonel hem de katılım bankaları aynı oranda zorunlu karşılığa tabi tutulmuş olup, bu bankaların Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan elde ettikleri faiz geliri de tuttıkları karşılıkla oranlıdır. Katılım bankalarının yaşadığı problem, Merkez Bankası’nın her iki bankacılık sektörüne de zorunlu olarak tutulan bu bedellere karşılık, faiz ödemesi yapmasıdır. Katılım bankalarının zorunlu karşılığa tabi tutulan bedellerden faiz geliri elde etmeleri faizsiz bankacılık prensiplerine aykırıdır. Katılım bankaları Merkez Bankası’ndan aldıkları bu faizleri genellikle ceza havuzlarına atmaktadırlar. Çünkü bu gelir bir faiz gelirdir ve bu geliri katılım bankaları günümüz uygulamasında kullanmaktan yoksundurlar. Katılım bankaları aldıkları bu faizi kullanamadıkları için zarara uğrarlar. Bu zararın telafi edilmesi için TCMB’nin Türkiye’de faizsiz çalışan katılım bankalarından alınan zorunlu karşılıklara istinaden faiz ödemesi yerine faizsiz bir getiri ödemesi yapması gerekir. Bu makalenin amacı, günümüzde devam eden bu meselenin çözümüne bir öneri ile katkıda bulunmaktır.

Klasik fakihlere göre; karz sözleşmeleri karşılığında borç verilmesinde bir şart koşulması ya da borcun geri ödenmesinde herhangi bir fazlalık istenmesi fikhen uygun olmamakla birlikte enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde borç verilen bedel aynen iade edilse dahi borç veren taraf zarara uğramaktadır. Bu zararı telafi etmek adına verilen borcun enflasyona endekslenmesi gerekmektedir. Ödünç verilen paranın karşılığının, paranın değer kaybını da içerecek bir şekilde geri alınması, ödünç veren tarafın haksızlığa uğramaması açısından önemli bir husustur. Bilhassa karz olarak verilen bir bedelin klasik dönemde misli ile yani aynen geri ödenmesi mezheplerin pek çoğunda fıkhi açıdan uygun görülürken, enflasyonist dönemlerde verilen karzın değer kaybının da geri ödenmesi pek çok fakih tarafından fıkhi açıdan uygun görülmektedir. Bu nedenle çağdaş fakihleri görüşlerine göre; karz sözleşmelerinin enflasyona endekslenmesi, borç veren tarafın haksızlığa uğramasını engellemek açısından önem arz etmektedir. Makalede zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödenmesini sağlayacak olan yaklaşım, karz sözleşmesi yardımıyla oluşturulmuştur.

Bu makalede, literatür değerlendirmesini müteakip, zorunlu karşılıklar hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Sonrasında karz sözleşmelerinin tanımı, karz sözleşmelerine klasik dönemde ve günümüzde fihhi bakış açıları hakkında bilgi verilerek sonuçta merkez bankasının enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile katılım bankacılığına sunabileceği faizsiz bir yaklaşım üzerinde durulmuştur.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Yapılan yerli ve yabancı kaynak taramasında zorunlu karşılıkların enflasyon oranına endeksenerek karz sözleşmesi yoluyla ödenmesi hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu makalede önerilen yöntem, önem arz etmektedir.

İslami Fıkıh Akademisi'nin (Islamic Fiqh Academy) 2000 yılında “para birimi değişimi ve enflasyon” başlığı altında aldığı 115 (9/12) sayılı kararına göre; prensipte belli bir para biriminden verilen borçlar aynı değerden değil fakat aynı para cinsinden geri ödenmelidir. Beklenen enflasyona karşı tedbir olarak karşılaşılabilecek bir değer kaybına karşı borç; altın veya gümüşe, standart bir mala, standart bir ürün sepetine, istikrarlı başka bir para birimine veya döviz sepetine endeksenerek ödenebilir (Islamic Fiqh Academy, 2000, s. 262-266).

Karz akıtları ile alınan borcun enflasyon farkı ile geri ödenmesi gerekliliğini vurgulayan bazı araştırmaların sonuçları ise aşağıda özetlenmiştir.

Bayındır'ın (1983) “İslam fihhi açısından borçlanmalarda enflasyon farkı” adlı çalışmasına göre; borç ödemede temel prensip, geri ödemenin borca denk olmasıdır. Bayındır'a göre; borcunu eksik ödeyen taraf, alacaklının hakkını yemiş ve verdiği borçtan fazlasını ödemeye zorlanan kişi de malını haksız yolla yedirmiş olur. Bu nedenle; borçlanılan para değer kaybına uğramışsa borç alınan paranın ödeme günündeki değer kaybı veya değer yükselmeleri dikkate alınmalıdır.

Bakkal (1992) ise İslam hukukunda enflasyon farkının ödenmesi konusuna odaklanmıştır. Bakkal'a göre; paranın değeri itibari olup, para her zaman üzerinde yazan mali değeri ifade etmez. Borçlanma, para değeri üzerinden tahakkuk ettiğinde borçlu, belli bir mali değeri borçlanmış olur ve vadede bu mali değer geri ödenmelidir. Yani enflasyon farkı mutlaka borç alınan tara-

fa ödenmelidir. Ayrıca Bakkal'a göre; İslam hukukunda faiz, reel faizi ifade eder. Enflasyon karşılığı olan miktar ise faiz değildir.

Özdemir (2012), karz akdinin mahiyeti ve faizli işlemleri önleme fonksiyonu adlı makalesinde borç verilen paranın değerinin düşmesinin karz-ı hasen işlemlerinin yaygınlaşmasını önlediğini vurgulamıştır. Sonuçta, borç verilen ve geri alınan vade arasında oluşan enflasyon farkının alınmasının faiz olmayacağına topluma kabul ettirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.

TCMB tarafından tesis edilen zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı ile alakalı da bir çalışma mevcuttur. Ünalmış ve Ünalmış (2015) zorunlu karşılık uygulamalarına ödenen faizlerin maliyet etkisine göre düzeltilmesi amacıyla bir yöntem sunmuşlar ve zorunlu karşılık uygulamasının bankacılık sistemine etkilerini araştırmışlardır. Ayrıca 2014 yılında yürürlüğe giren yeni zorunlu karşılık faiz uygulamasının detaylarını ve olası etkilerini incelemiştirlerdir. Makalede, Türk lirası zorunlu karşılık faizinin ve TCMB ortalama fonlama faizinin beraber hareket edeceği ve Türk lirası zorunlu karşılığın bankalara olan maliyetinin sabitleneceği, uygulamanın mevduat faizleri üzerine olan etkisinin yukarı yönlü, kredi faizleri üzerindeki etkisinin ise belirsiz olduğu vurgulanmıştır.

BANKACILIKTA ZORUNLU KARŞILIK UYGULAMASI

Zorunlu karşılıklar, banka pasiflerindeki bazı yükümlülüklerin belli bir oranda nakit olarak merkez bankasında bloke edilmesidir (Akçay, 1997, s. 39). Zorunlu karşılık uygulaması sayesinde, bankaların vade ve kredi risklerini azaltmak için varlıklarının belirli bir oranda risksiz ve likit olarak tutulması amaçlanır. Ayrıca parasal çarpanın kontrol altına alınarak para arzında ayarlama yapılması da amaçlardan bir diğeridir (Parasız, 2011, s. 185). Merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarında değişiklik yaparak bankaların ellerindeki rezerv parayı yani parasal tabanı değiştirirler ve böylece bankacılık sisteminin kaydı para genişlemesini etkileyebilirler (Akçay, 1997, s. 39). Zorunlu karşılık uygulamalarının beş temel fonksiyonu mevcuttur:

1. Bankacılık sistemindeki risklerin azaltılması.
2. Para arzının ayarlanması.
3. Kısa vadeli faiz oranları üzerinde istikrarın sağlanması.
4. Likidite yönetiminin kolaylaştırılması.

5. Senyoraj geliri elde edilmesi (Önder, 2005, s. 87).

Zorunlu karşılık politikasının doğrudan “fiyat etkisi” mevcut olmayıp, miktar etkisi aracılığıyla fiyatlar üzerinde dolaylı etkisi mevcuttur. Oysaki Açık Piyasa İşlemleri (APİ) ve reeskont işlemleri doğrudan fiyat etkisine dayanmaktadır.

Zorunlu karşılık uygulaması, para politikası yönetimi dışında merkez bankasına gelir sağlayan bir uygulamadır. Merkez bankası, zorunlu karşılıklara faiz ödemez veya piyasa faiz oranının altında faiz ödemesi yaparsa ve kendisinde topladığı rezervleri piyasa faiz oranının üzerinde değerlendirirse bir faiz geliri elde eder.

Merkez bankaları fazla gelirlerini genellikle hazineye kâr transferi olarak aktardığı için zorunlu karşılıklar vergi gelirlerini de artırır. Bu nedenle pek çok ekonomist zorunlu karşılık uygulamasını bankalara getirilmiş bir vergi olarak da değerlendirir. Bu verginin kim tarafından ödendiği ve karşılık oranlarında indirim yapılmasının kimlere fayda sağlayacağı hususunda ise görüş ayrılıkları mevcuttur (Koçyiğit, 2009, s. 45).

Zorunlu karşılık uygulaması sayesinde merkez bankalarının para arzı üzerinde etkili olması, fiyat istikrarı ve dolayısıyla büyüme ile de ilişkilidir. Şöyle ki bir merkez bankasının enflasyonun yüksek olduğu bir ortamda, piyasayı daraltıcı bir politika izlemesi durumunda, piyasadaki para arzını düşürmek amacıyla zorunlu karşılık oranlarını arttıracaktır. Böylece bankalar zorunlu olarak merkez bankasında daha fazla nakit tutacaklar ve piyasayı fonlamak için ellerinde daha az nakit kalacaktır. Dolayısıyla piyasadaki tüketim miktarı ve sonuçta enflasyonist baskı azalacaktır. Fiyat istikrarının sağlanması yani enflasyonun düşük ve dalgasız bir seyir izlemesi durumunda bu durum ekonomik büyümeyi de olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Zorunlu karşılık uygulaması, mevduat sahiplerinin ani mevduat taleplerinde bankalara likidite sağlamayı da amaçlar. Bu yaygın bir görüş olsa da Hein ve Stewart’ın (2002) görüşü daha farklıdır. Onlara göre; zorunlu karşılık ayrılması bir bankanın mali durumunu kötüleştirme riski taşıyacak ve karşılık oranlarının artırılması, bankaların mali bünyeleri hakkında daha fazla endişe doğuracaktır. Zorunlu karşılık oranlarında yapılacak olan değişiklik bankalardaki likidite yönetiminde göreceli olarak belirsizlik de yaratabilir. Uygulamada merkez bankaları genellikle karşılık oranlarını bir yıldan daha az sıklıkla değiştirmektedirler. Bu nedenle likidite yönetimi açısından Açık

Piyasa İşlemlerinin, zorunlu karşılık uygulamasından daha uygun ve piyasa gelişimi üzerine daha teşvik edici olduğu söylenebilir (Hein & Stewart, 2020, s. 46).

Para arzı ve faiz oranlarını kontrol edebilmek amacıyla zorunlu karşılık uygulamasının avantajı, piyasadaki bankaları etkileyerek para arzında güçlü etkisi olmasıdır. Fakat karşılık oranını değiştirmenin güçlü bir araç olması çok da iyi olmayabilir. Çünkü sadece zorunlu karşılık oranını değiştirerek para arzı ve faiz oranında küçük değişiklikler yapmak zordur. Mishkin'e göre; para arzında ince ayarlamalar yapmak için zorunlu karşılıkları kullanmak, kaya delicisi ile mücevher kesmeye kalkışmak gibidir (Mishkin, 2000, s. 79).

Karşılıkların günlük değil de haftalık, iki haftalık ya da aylık olarak tutulması bankacılık sektöründe daha fazla tercih edilir. Böylece bankalar her günün sonunda merkez bankasında rezerv tutmak yerine daha uzun vadelerde rezerv tutacaklar ve bu durum kısa vadeli faiz oranları üzerindeki dalgalanmanın azalmasını sağlayacaktır. Merkez bankaları zorunlu karşılık döneminin uzunluğuna karar vermek zorundadırlar. Dönemin uzunluğu merkez bankasının piyasaya ne kadar aktif müdahale edeceğine bağlı olarak değişir. Uygulamada 1 haftalık süreyi tercih eden merkez bankası sayısı az olup, genellikle süre, 2 hafta veya 4-5 hafta olarak belirlenir (Koçyiğit, 2009, ss. 46-47).

Gelişmekte olan ülkelerde zorunlu karşılıklar farklı amaçlar ve farklı özellikleri için kullanılmıştır. Dünya genelinde merkez bankaları, zorunlu karşılık oranlarını ya azaltmış ya da kaldırmıştır. Bu yöntemin önemi günümüzde giderek azalmaya başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde zorunlu karşılıkların parasal kontrol fonksiyonu önemini yitirmeye başlamıştır. Bunun nedeni, çarpan mekanizmasının teorik gücünün günümüzdeki teknolojik yenilikler nedeniyle azalmış olmasıdır (Önder, 2005, s. 91).

Türkiye'de zorunlu karşılığa tabi olan yükümlükler, yurtdışı şubeler adına toplanan mevduatlar dahil olmak üzere mevduat ve katılım fonları ile yurtdışından kullanılan krediler ve diğer kaynaklardır. Karşılığa tabi olmayan yükümlülükler ise pasifte yer alan karşılıklar, öz kaynaklar, yurtiçi bankaların birbirlerine karşı olan yükümlülükleri ve Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) karşılığında gerçekleştirilen repo işlemlerinden sağlanan fonlardır. Ayrıca teşvik edilen sektörlerle kredi kullandırmak amacıyla Avrupa Yatırım

Bankası ve Dünya Bankası gibi bankalardan hazine garantisi ile alınan krediler de yükümlülük kapsamı dışındadır (Parasız, 2011, ss. 195-196).

Faizsiz Bankacılıkta Zorunlu Karşılık Uygulamalarına Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Dünya genelinde faizsiz bankacılığın yaygınlaşmasıyla birlikte bankaların zorunlu karşılığa tabi olup olmayacaklarıyla, tabi olacaklarsa nasıl tabi tutulacakları da tartışma konusu olmuştur. Aşağıda bu konuda araştırma yapan bazı bilim adamlarının teorik görüşlerine yer verilmiştir.

Nakit rezerv oranının faizsiz bankacılığa uygulanması ile ilgili olarak iki görüş öne sürülmüştür. Bunlar; (i) yasal zorunlu karşılık (nakit rezerv) oranının %100 olması önerisi, (ii) yasal zorunlu karşılık oranının sadece vadesiz mevduatlara uygulanması gerektiği üzerinedir (Ausaf & Institut Islamique de resherches et de formation., 2000, s. 19).

Bazı Müslüman ekonomistler, tam rezerv sisteminin (%100 zorunlu karşılık uygulamasını) savunarak, zorunlu karşılıkların %5, %10 gibi kısmi bir orana göre uygulanmasını kaldırmak istemişlerdir. Savundukları argüman; kısmi rezerv sisteminin istikrarsızlığa yol açması ve dolayısıyla bu sistemin enflasyona ve ekonomik durgunluğa sebep olmasıdır. Ayrıca kısmi rezerv sisteminin, topluma verilmesi gereken kredi yaratma gücünün ticari bankalara verilerek adaletsizliğe yol açabileceği endişesi de mevcuttur. Bu nedenle %100 zorunlu karşılık uygulaması ile sadece merkez bankasına kredi yaratma gücü verilebilirdi. Ancak bu fikir birçok ekonomist tarafından kabul görmemiştir (Zangeneh & Salam, 1993, s. 226). Gerçekte, ticari bankalara %100 oranında zorunlu karşılık tutma şartı, ekonomideki kredi miktarını sıfırlayacak ve ticari bankaların yatırım yapacakları para miktarı sadece merkez bankası tarafından basılan para miktarı kadar olacaktır.

Chapra ise, zorunlu karşılık şartının sadece vadesiz mevduatlara uygulanmasını önermiş ve müdarebe (emek sermaye ortaklığı) ile toplanan mevduatların bu gereklilikten muaf olmasını savunmuştur (Chapra, 1985, s. 197). Nakit rezervlerin sadece vadesiz mevduatlardan karşılanması, müdarebe mevduatlarının ve bazı diğer yatırım mevduatlarının öz sermaye olarak tutulması nedeniyle Chapra tarafından haklı görülmüştür. Diğer öz kaynaktan kullanılan krediler zorunlu karşılığa tabi tutulmadığı için müdarebe mevduatlarının da böyle bir karşılığa tabi tutulması için bir gerekçe yoktur. Mevcut faizli sistemin uyguladığı bu yöntemlerin çoğu faizli işlemlerin ge-

rektirdiği önlemlerdir. Para-mal dengesini sağlamayı hedefleyen İslam iktisat düzeninde ise bu yöntemlerin bir kısmına ihtiyaç duyulmamaktadır.

Chapra ayrıca, yeterli likiditenin ve mevduat güvenliğinin sağlanmasının, zorunlu karşılık sistemi dışında bir araçla sağlanabileceğini ve bunun etkili bir denetim sistemi ile desteklenen, uygun bir likidite oranı içeren, iyi tasarlanmış ve düzgün uygulanan yönetmeliklerle yüksek sermaye gereksiniminin karşılanabileceğini ifade etmiştir (Chapra, 1985, s. 197).

Ariff ise zorunlu karşılık uygulamasının müdarebe mevduatlarını da kapsamının zorunlu ve önemli olduğunu ifade etmiştir. Müdarebe mevduatları istenildiği an bankalardan çekilemediği için bankalar bu fonları kârlı ve uzun vadeli projelerde değerlendirme eğiliminde olacaklardır. Bu gibi durumlarda müdarebe mevduatlarına zorunlu karşılık uygulama zorunluluğu, bankaları bu mevduatların bir bölümünü likit olarak tutmaya zorlayacak ve böylece kredi genişlemesi kısıtlanabilecektir (Ariff, 2009, s. 11).

Faizsiz bankalar tarafından işletilen hesaplarla ilgili olarak zorunlu karşılık oranını yeniden tanımlamak gerekmektedir. Sıddiği'nin önerdiği faizsiz bankacılık çerçevesine göre; faizsiz bankalardaki, kredi hesapları ve müdarebe hesapları zorunlu karşılık için kullanılabilir. Bu bankaların kredi ve müdarebe hesaplarına yatırılan sermayelerin sabit bir bölümü zorunlu karşılığa ayrılmalıdır (Sıddiği, 1983, s. 10). Bankalarda tutulan nakit, "rezerv" olarak tanımlanmakta olup, bu nakdin toplam banka mevduatına olan oranı ise "nakit rezerv oranı" olarak adlandırılır. Merkez bankası, nakit rezerv oranını değiştirerek faizsiz bankaların borç verme ve müdarebe operasyonlarını etkileyebilir. Merkez bankası para arzını genişletmek için bankaların kredi verme imkânlarını artırmak amacıyla zorunlu karşılık oranlarını düşürebilir. Sonuçta bankalar, müdarebe yoluyla daha fazla fon kullandırmak için gerekli adımları atabilirler. Bu sayede, ekonomide mal arzı artırılarak para arzı artırılabilir. Para arzını azaltmak isteyen merkez bankası ise zorunlu karşılık oranlarını artıracaktır (Ausaf & Institut Islamique de resherches et de formation., 2000, s. 18).

Bazı Ülkelerde Zorunlu Karşılıklara Faiz Ödeme Uygulamaları

Konvansiyonel ve faizsiz bankaların eşit oranda zorunlu karşılığa tabi tutulmaları faizsiz bankaları cezalandırmak anlamına gelmektedir. Çünkü faizsiz bankalar zorunlu karşılıklardan elde ettikleri faizi fikhen uygun olmadığı

için kullanamamaktadırlar. Bu nedenle bazı merkez bankaları tesis ettikleri zorunlu karşılıklara faiz ödemesi yapmazlar.

Malezya'daki tüm bankaların, Malezya Merkez Bankası nezdinde tuttukları zorunlu karşılık hesabı mevcuttur. Bu hesap, faizsiz bir mevduat hesabıdır. Bankaların bu hesapta yükümlülük tabanı olarak %4'lük bir bakiyeyi tutmaları gerekmektedir. Kâr-zarar yatırım hesapları, zorunlu karşılık hesaplamasına ilişkin yükümlülüklerin bir parçasıdır (Islamic Financial Services Board, 2008, s. 50-51).

Endonezya'da bankalar toplam mevduatlarının %5'i oranında Endonezya Merkez Bankası'nda (Bank Indonesia) günlük olarak ve iki haftalık dönemde de toplam mevduatlarının %6.5'u kadar zorunlu karşılık tutmakla yükümlüdürler. Bankalar tuttukları mevduata %2.5 oranında faiz ödemesi alırlar (Reuters, 2017).

Bahreyn'deki faizsiz bankaların kâr zarar paylaşım hesapları (katılım hesapları) zorunlu karşılığa tabi olduğu halde Sudan'da tabi değildir. Bahreyn Merkez Bankası faizsiz bankalardan tesis ettiği zorunlu karşılıklara fihhi açıdan uygun olmadığı için herhangi bir faiz ödemesi yapmaz. Bu nedenle faizsiz bankalar ihtiyaç duyduklarında Bahreyn Merkez Bankası cari hesabında tuttukları faizsiz rezervlerine güvenirlir (Ahmed & Grais, 2014, s.75).

Bangladeş'teki faizsiz bankalar ise topladıkları mevduatın %10'luk kısmını likit olarak tutmak zorundadırlar. Bu tutarın %5'i Bangladeş Merkez Bankası'nda nakit olarak tutulur, kalan %5'lik kısım ise yine Bangladeş Merkez Bankası'nda ya tahvil olarak ya da tahvil tutulamadığı durumda nakit olarak tutulur. Konvansiyonel bankacılık içinse yasal zorunlu karşılık oranı %20'dir. Bangladeş'te konvansiyonel bankalar merkez bankasında %5 nakit, %15 oranında tahvil olarak zorunlu karşılık tutarlar. Konvansiyonel bankalar Bangladeş Merkez Bankası'nda tuttukları zorunlu karşılıklara faiz alabilirler fakat faizsiz bankalar fihhi açıdan uygun olmadığından bu gelirden mahrum kalırlar. Bu nedenle faizsiz bankalar konvansiyonel bankalara göre dezavantajlı durumdadırlar. Fakat İslami Bank Bangladesh Limited, zorunlu karşılıklara istinaden faiz getirisini Bangladeş Merkez Bankası'ndan almakta ve 1993 yılından bu yana sadaka olarak değerlendirmektedir (İslami Bank Bangladesh Limited, 2019).

Avrupa Birliği para politikası çerçevesi, faizsiz bankaların kurulmalarını engellemektedir. Zorunlu karşılık sistemi bu engellerin ilkidir. Bu sistemde,

minimum tutulması gereken zorunlu karşılıklar aylık periyotlarla bankalar tarafından karşılanmaktadır. Rezervlere ödenen karşılıklar, ağırlıklı olarak Avrupa Merkez Bankası resmi oranları üzerinden hesaplanır. Ayrıca, ulusal merkez bankalarında da bir rezerv hesabı açmak bir zorunluluktur. Bu faiz getirisi sağlayan hesaplar, İslam hukuku ile çelişmekte olup, faizsiz bankaların Euro bölgesinde çalışmasını engellemektedir (European Central Bank, 2013, s. 55).

İngiltere’de ise 2009 yılına kadar bankaların İngiltere Merkez Bankası’nda (Bank of England) minimum rezerv tutma şartı gönüllülük esasına dayalı idi. 2009 yılından itibaren İngiltere Merkez Bankası gönüllü rezerv uygulamasını askıya almış ve adına “zemin sistemi” adını verdiği bir sistemle değiştirmiştir. Böylece tüm rezervlere banka faizi ödenmeye başlanmıştır (Bank of England, 2017, s. 21). Bu durum İslami kanunlarla çatışmakta olup faizsiz bankaların neden bu rezerv sistemine dahil olamadıklarını açıklamaktadır. Gerçekte, İngiltere Merkez Bankası tarafından periyodik olarak yayınlanan rezerv listesinde İngiltere’deki faizsiz bankaların hiçbiri yer almamaktadır.

Rezerv sistemine katılım ile alakalı olan bu sorun, faizsiz bankaların bankacılık faaliyetlerine katılmalarına engel teşkil etmemektedir. İngiltere’deki faizsiz bankaların merkez bankası ile bir ilişkisi olmayıp sadece bankacılık sisteminin sınırları içerisinde çalışırlar. Gerçekte, rezerv sistemine dahil olmak için Açık Piyasa İşlemlerine (APİ) katılım şartı vardır. İngiltere’de faizsiz bankalar APİ işlemlerine de katılmamaktadırlar (European Central Bank, 2013, s. 54).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulaması

Zorunlu karşılıklara ilişkin mevcut esaslar, 1211 sayılı Kanun’un 2005/1 sayılı tebliğine dayanmakla birlikte 2013/5 ve 2019/15 sayılı tebliğlerle esaslar üzerinde güncellemeler yapılmıştır. Tebliğe göre; Türkiye’de faaliyette bulunan bankalar (serbest bölgelerde faaliyet gösterenler dahil) veya şube açarak faaliyete başlayan bankalar zorunlu karşılık sistemine tabi olmuşlardır. Türkiye’de vadesiz hesaplar, cari hesaplar, vadeli mevduatlar (katılım hesapları) ve ihbarlı mevduatlar zorunlu karşılık kapsamındadır (Resmi Gazete, 2005).

Zorunlu karşılıklar, bankalardan Türk lirası, döviz ve altın üzerinden alınmaktadır. Türk lirası yükümlülükler için Türk lirası olarak TCMB’de zorunlu karşılık tesis edilir. Türk lirası yükümlülüklerin en fazla %60’ı kadarı ABD doları ve %30’u kadarı da standart altın cinsinden tesis edilebilir. ABD doları yükümlülükler için ABD doları cinsinden, ABD doları dışındaki yabancı para yükümlülükleri için ABD doları veya Euro cinsinden zorunlu karşılık tesis edilir. Kıymetli maden depo hesapları için tutulması gerekli olan zorunlu karşılıklar ise, sadece standart altın olarak bloke hesaplarda tutulur (Resmi Gazete, 2013).

Zorunlu karşılığa tabi yükümlülükler; bankaların yurt içi toplam pasiflerinden, öz kaynaklar ve TCMB’ye olan yükümlülükler çıkarıldıktan sonra yurtdışı şubeler adına Türkiye’de kabul edilen mevduatlardan ve bankalar tarafından temin edilerek yurt dışı şubelerde takip edilen kredilerden oluşur (Talış, 2012, s. 22).

Günümüzde, zorunlu karşılığa tabi olan yükümlülükler her iki haftada bir kez olmak üzere cuma günlerinde hesaplanmakta olup bu karşılıkların tesis süreleri 14 gündür (Koçyiğit, 2009, s. 63). Sisteme dahil olan bankalar, yükümlülüklerini, hesap tarihinden itibaren iki hafta sonraki cuma günü mesai sonuna kadar TCMB’ye bildirmekle zorunludurlar. 2005 yılı sonundan itibaren, Türk lirası için tesis edilen karşılıklar ortalama olarak tesis edilmektedir. Yani zorunlu karşılıklar, günlük olarak değil 14 günlük ortalama göre hesaplanmaktadır. 14 günlük tesis döneminde bankalar bazen ortalama rezerv düzeyini tutturmakta zorlanabilmektedirler. Merkez Bankası’nın getirdiği “rezerv taşıma opsiyonu” sayesinde bankalar, likidite şoku durumlarında cezai yaptırıma maruz kalmadan, bir rezerv döneminde eksik rezerv tutup bunu bir sonraki dönemin fazla rezerviyle karşılama imkânına kavuşmuşlardır. Bankalar, bir tesis döneminde tutmaları gereken zorunlu karşılıkların %10’unu aşmamak şartıyla, eksik tutarları bir sonraki dönemde tutabilmektedirler. Rezerv taşıma opsiyonu sayesinde kısa vadeli para piyasası faizlerindeki oynaklık da azaltılabilmektedir (Talış, 2012, s. 26).

Türkiye’de zorunlu karşılığa tabi Türk lirası ve yabancı para yükümlülüklerini aşağıda verilen bilanço kalemleri oluşturur:

1. Mevduat/ katılım fonu.
2. Repo işlemlerinden sağlanan fonlar.
3. Kullanılan krediler.

4. İhraç edilen menkul kıymetler.
5. Sermaye hesaplamasına dahil olmayan borçlanma araçları.
6. Yurt dışı merkeze net yükümlülükler.
7. Kredi kartı ödemelerinden borçlar.
8. Müstakriz fonları (TCMB, 2019b).

KARZ SÖZLEŞMELERİ VE FIKHİ YÖNÜ

Karz terimi, sözlükte “karşılık vermek, kesip koparmak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise karz, birisine borç vermek veya geri almak üzere mal verilmesidir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). AAOIFI (2012)’ye göre ise karz işlemi, piyasada emsali bulunan standart bir malın mülkiyetini, emsalini sonradan iade etme yükümlülüğü üstlenen bir kişiye devretmektir (AAOIFI, 2012, s. 412).

Kur’an’da Bakara suresi 245. ayette, mecâzi bir ifade ile kullanıldığı şekliyle; “Allah’a güzel şekilde borç” yani “karz-ı hasen” veren kişiye bunun kat be kat fazlasıyla geri ödeneceğinden bahsedilir. Buradaki “Allah” lafzı, toplumu ifade etmektedir. Bu ayetin manası, “Teşkilatlanarak aranızda karşılıklı borçlu ve alacaklı olunuz” şeklinde de anlaşılabilir. “Karz-ı hasen” kelimesinden, karşılıklı borçlanırken menfaat sağlamadan borçlanın anlamı çıkarılabilir.

Hanefi mezhebinde; karz, misli bir malın yani piyasada emsali bulunan bir malın, emsali sonradan iade edilmek kaydıyla bir başkasına verilmesidir. Maliki mezhebinden İbn Arafé’ye göre ise karz, mülkiyet konusu malı, hemen ödenmesi gerekmeyen bedel karşılığında bir başkasına vermektir (İbn Arafé, Rassa, 1992). Şafii ve Hanbeli mezheplerinde ise karz, “Bir malın bir başkasına bedeli iade edilmek üzere verilmesi” olarak tanımlanmıştır. Fakat burada herhangi bir maldan ziyade mübadele amacıyla kullanılan mallar üzerindeki borçlanma kast edilmektedir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520).

Karz sözleşmesinin fıkhıdaki rükün ve şartları ise aşağıdaki gibidir:

1. Karz akdi, söz ve fiil ile gerçekleştirilen icap ve kabul sonucunda kurulur.
2. Karz verenin teberru ehliyetine sahip olması gerekir.
3. Karz alanın tasarruf / eda ehliyetine sahip olması gerekir.

4. Karz sözleşmesine konu olan malın, mütekavvim yani dinen tedavülü caiz olan, belirli ve misli bir mal olması gerekir.
5. Karz alan kişi ilgili mala teslim gerçekleştiği anda malik olur ve bu malın mislini yani emsalini geri ödemekle yükümlü olur ve ilgili malın emsali karz alanın zimmetinde borç olur.
6. Kural olarak ilgili malın emsali, teslim alınan yerde geri ödenmelidir (AAOIFI, 2012, s. 412).

Karz akdinin konusu, Hanefi ve Zeydiyye mezheplerine göre misli mallardır. Bunun sebebi, bu mezheplerde bir karz akdinin ariyet yani ödünçten farklı olarak aynın yani eşyanın iadesi değil emsalinin yani mislinin iadesinin söz konusu olmasıdır. Maliki, Hanbeli, Şafii ve İmamiyye mezheplerinde ise karz akdi, selem işleminin (paranın peşin ödenip malın vadesinde teslim alınmasının) bir türü olarak görülmüştür. Yani selem akdine konu olan her malın yani özellikleri belirlenerek mazbut hale getirilen her türlü malın, karz akdine de konu olacağı hükme bağlanmıştır. Zahiri mezhebinin önde gelen fakihlerinden İbn Hazm'a göre ise temlik ve temellüke uygun olan tüm mallar karz akdi ile ödünç olarak verilebilir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). Mübadele aracı niteliğini taşıyan mallarda karz söz konusudur. Altın, gümüş ve para da misli mal kategorisine girmekte olduğundan bunlarla da karz verilebilir. Karz akdinde işlem, bir kimsenin fazlasını beklemeden para veya tüketilebilecek bir misli malı sonradan geri almak üzere bir başkasına vermesi şeklinde yapılır (Özdemir, 2012, s. 127).

Karz akdinin, ariyet, hibe ve alım satım akitleri ile benzer yönleri mevcut olmakla birlikte mahiyeti, bu akitlerin tümünden farklıdır. Ariyet akdinde, menfaatin hibe ve temlik söz konusu iken, karz akdinde aynın temlik emsali ödenmek üzere söz konusudur (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 523).

Karz verene menfaat sağlayan bir işlemin fıkhi açıdan uyumu ise tartışma konusu olmuştur. Fıkıhta karz verene herhangi bir menfaat sağlayan bir şartı içeren bir karz akdi caiz değildir. Mesela, fazlasıyla iadede bulunma şartıyla karz verilmesi veya evini karz verene satması gibi koşullarla bir başkasına karz akdi ile borç verilmesi caiz değildir. Verdiği karz dolayısıyla menfaat elde etmeye fıkıhta “karz-ı ribevi” ya da “ribe'l-kuruz” adı verilmiştir (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 520). Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezheplerinde, karz akdinde vade şartı konulmuş ise bu şartın akdi ifsad edip etmeyeceği tartışmalı olsa da bu mezheplerin fakihleri, karz akdinde vade şartının bağlayıcı

olmadığı görüşünü benimsemişlerdir (Durmuş, 2010, s. 317). Bu nedenle borç veren taraf istediği zaman vermiş olduğu borcu geri isteme hakkına sahiptir. Dolayısıyla bu görüş dikkate alındığında karz sözleşmesi ile ortaya çıkan geri ödeme borcu, ortaya çıktığı anda muaccel hale gelir. Bu görüşe delil olarak, karz akdinin teberru niteliği taşıması ve karz akdinin ariyet sözleşmesine benzemesi gösterilir. Ariyet akdinde vade bağlayıcı değildir. Şafii mezhebinde de belirlenen sürenin herhangi bir hukuki bağlayıcılığı mevcut değildir. Maliki mezhebindeyse vaad, bağlayıcı kabul edildiğinden karz akdinde belirlenen sürenin de bağlayıcı olacağı kabul görmüştür (Özdemir, 2012, s. 130).

Karz alan bir şahsın fazla bir miktarla geri ödemesi caiz olmayıp, bu hüküm önceden konulan şarta ve fazla ödemenin önceden bilinmesine bağlıdır. Akit anında fazla ödeme şartı mevcut değilse, karz alan kişinin kendi rızası ile aldığı borçtan daha fazlasını geri ödemesi ise caiz olarak değerlendirilmiştir (Karaman, 1989, s. 251).

AAOIFI (2012)'ye göre ise karz işlemi, piyasada emsali bulunan standart bir malın mülkiyetini, emsalini sonradan iade etme yükümlülüğü üstlenen bir kişiye devretmektir.

Merkez bankası tarafından tesis edilen zorunlu karşılıkların karz akdine konu olup olmayacağı hususu da önemlidir. TCMB'ye verilen Türk lirası, ABD doları, Euro ve standart altın her ne kadar yasal zorunluluktan verilse bile belli süreliğine verilen ödünç bedellerdir. Yani bu bedeller vadeli olarak verilen borç hükmünde değerlendirilebilir. TCMB bu para cinslerini ve standart altını tüm bankalardan eşit oranlarda 14 gün süreliğine almakta ve süre sonunda bankalara iade etmektedir. Karz akdi misli mallar yani tüketilen ve aynen geri iade edilebilen standart mallar üzerine kurulabilmekte olduğunda para ve altın da misli mal kategorisi içerisinde değerlendirilir. Sonuçta, zorunlu karşılıkların karz hükmünde değerlendirilmesi mümkündür.

Enflasyona Endeksli Karz Sözleşmesinin Fıkhi Yönü

Enflasyonun varlığı sebebiyle borç verilen paranın değerinin azalması güncel bir fıkhi problem olmakla birlikte klasik dönemde de bazı içtihatlarla rastlanmaktadır. Mezheplerde karz olarak verilen paranın değer kaybına ait farklı yaklaşımlar mevcuttur. Ebu Hanife'ye göre karz olarak borç verilen paranın değeri zamanla azaldıysa ödemekle yükümlü olunan tutar alınan tutar kadar olup, borç, misli ile ödenir ve değer artışı ya da azalmasına bakılmaz

(Bilmen, 1985, s. 96). Ebu Yusuf'a göre ise bedelin teslim alındığı gündeki gümüş değeri dikkate alınır (Serahsi, 2008, s. 51). Şafii mezhebine göre; ödünç alınan bedelin değeri artsa, azalsa ya da ödünç alınan para tedavülden kalksa da verilen malın misli ödenmelidir. Para misli mal olduğundan, eğer misli ödenemiyorsa veya satın alma gücü kalmadıysa bu durumda kıymeti ödenmelidir. Hanbeli mezhebine göre, karz akdinin yapıldığı gündeki kıymet dikkate alınarak ödeme yapılır (Orman, 1987, s. 197-198). Maliki mezhebine göre ise ödünç alınan para tedavülden kalkarsa borç misli ile ödenmelidir. Eski paranın, piyasada bulunamadığı için ödenemediği durumda ise değeriyle geri ödeme yapılır (Bayındır, 2007, s. 340-342).

Günümüz fakihlerine göre ise temel prensip, ödemenin borçla aynı olmasıdır (Bayındır, 2007, s. 334). Borçlanılan para değer kaybına uğramışsa borç alınan paranın ödeme günündeki değer kaybı veya değer yükselmeleri dikkate alınmalıdır (Bayındır, 1983, s. 45). Borç alan kişi, paranın satın alma gücünün azalmasını dikkate almazsa, paranın kaybettiği bu değeri haksız olarak zimmetine geçirmiş olur. Paranın değerinin azalmasını dikkate almamak, borç veren tarafı haksız yere zararı uğratar ki bu durum İslam'ın iktisadi prensipleriyle bağdaşmaz (Bakkal, 1992, s. 70). Karaman ise enflasyon fazlalığını faiz kapsamında değerlendirmeyerek ödemesi gereken bir miktar olarak nitelendirir (Karaman, 2010).

Ödünç verilen paranın veya misli bir malın değerinin herhangi bir nedenle artması ya da azalması durumunda ödemenin nasıl yapılması gerektiği hususu tartışma konusudur. Klasik kaynaklardaki yorumlar klasik dönemde madeni para sistemine göre yapılmıştır. Klasik dönemde dinar ve dirhem adı verilen altın ve gümüş paraların ayarının zaman zaman düşürülmesi yani tağşişe tabi tutulması, ağırlıklarının azaltılması veya diğer para türlerine göre değerlerinin artması ya da azalması ihtimallerine göre bazı çözümler üretilmiştir. Paraların ayarı ve ağırlığının düşürülmesi durumunda borçlunun borçlandığı gündeki ağırlık ve ayar üzerinden ödeme yapması gerektiği hususunda ittifak mevcuttur. Klasik dönemlerde paranın değer kaybetmesi ya da değer kazanması, gerçek değeri üzerinden işlem gören felslerin (bakır ve bronz sikkelerin), mağşuş paraların (altın ve gümüş oranları çok düşük paraların) ya da gümüş paranın altın para karşısındaki değer değişikliği şeklinde olması nedeniyle ciddi bir problem olarak değerlendirilmemiştir. Bu dönemde Ebu Hanife ve klasik dönemin fakihlerinin pek çoğu her durumda mislin iadesinin gerektiğini söylerlerken, Ebu Yusuf, paranın alındığı yani kabz edildiği gündeki kıymetinin geri verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ebu Yusuf'un görüşü Hanefi mezhebinde ağırlık kazanmıştır. Maliki mez-

hebinde de paranın değer değişiminin fazla olması halinde bu durumun dikkate alınması yönünde bir görüş mevcuttur (Apaydın & Yunus, 2001, s. 252).

Değeri değişen paranın, teslim alındığı günündeki değeri üzerinden ödenmesi yönünde görüş bildiren Ebu Yusuf'un, İmam Muhammed tarafından da belli ölçüde desteklenen bu görüşü, günümüz dünyasında ödünç olarak alınmış olan paranın iadesi halinde satın alma gücünde meydana gelen değer kaybının da telafi edilmesi gerekliliğinin önemli bir dayanağını oluşturmuştur. Bu görüşün, günümüzdeki fakihler arasında geniş bir kabul görmesinde, haksız kazancın veya zararın ödenmesi konusunda hukuksal ilke ve amaçların gözetilmesine ağırlık verme ve bu sayede karz akdini daha da işler hale getirerek fiili hayatta daha fazla kullanılmasını sağlamak hususundaki düşüncenin önemli bir payı mevcuttur (Apaydın ve Yunus, 2001, s. 252).

Tüm bu görüşler dikkate alındığında, klasik fıkıhçılardan Ebu Yusuf ve günümüz fıkıhçılarının hemen hepsi borç alınan miktardaki değer kaybının telafi edilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir.

TCMB Tarafından Enflasyona Endekli Karz Sözleşmesi ile Katılım Bankalarına Getiri Ödenmesi

Mal ve hizmet fiyatlarının genel seviyesinde yaşanan sürekli artışa enflasyon adı verilmektedir. Enflasyon, ortalama bir vatandaşın yıl içerisinde kullandığı bütün mal ve hizmetlerdeki fiyat değişikliğini yansıtır. Fiyat artışlarının enflasyon olarak adlandırılabilmesi için artışların belli bir dönem için değil sürekli olması gerekmektedir (TCMB, 2013, s. 2).

Emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörleri, üretilen malların ve hizmetlerin maliyetini oluşturduğundan bu faktörlerin fiyatlarının artması kaçınılmaz olarak maliyetlerini de artırır. Bu da maliyet enflasyonu dediğimiz enflasyonu oluşturur. Talep enflasyonu ise piyasadaki para fazlalığı nedeniyle fazla mal ve hizmet talebine yol açar. Talep fazlalığı nedeniyle oluşan enflasyon türüne de talep enflasyonu adı verilir. Ülkenin ekonomik yapısına göre bir ülkede ya maliyet enflasyonu ya da talep enflasyonu oluşur. Enflasyonist bir ekonomi içerisinde borçlu olan kârlı, alacaklı olan ise zararlı çıkmakta, vadede ödenmeyen borç sayısı ve miktarı da artmaktadır.

Borç sözleşmelerinde borç veren tarafın hakkının korunması için borç verilen tutarın borç süresi sonunda aynı miktarda geri alınması gereklidir. Fakat bilhassa enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde ülkenin resmi parası

ile verilen borcun vadesinde geri alınmasıyla borç veren taraf mutlaka zarara yani haksızlığa uğramaktadır. Bakara suresi 279. ayette; müminlerin faizden doğan kazançlarından vazgeçmelerini, tövbe ederek sadece anaparayı geri almalarını, böylece hem haksızlık etmeyecekleri hem de haksızlığa uğramayacakları ifade edilmiştir. Dolayısıyla tarafların haksızlık yapmamaları ve haksızlığa uğramamaları İslam'ın emri olmaktadır. Borç alınan paranın değer kaybının ilave edilerek geri ödenmesi yoluyla ancak, haksızlık önlenebilir.

Borcun ödenmesinde temel prensip, ödenecek bedelin borç alınan bedele denk olmasıdır. Hiç kimsenin hakkının nedensizce bir başkasına gitmesinin kabul edilmemesi aynı zamanda evrensel bir prensiptir. Nisa suresi 29. ayette; “Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin” denilmektedir. Dolayısıyla borcunu eksik bir şekilde ödeyen kişi alacaklının malını haksız bir şekilde yemiş olur. Tam tersi durumda yani borcunu fazla bir miktarda ödemeye zorlanan kişi de malını haksız bir yolla yedirmiş olmaktadır.

Borçlanmaların kâğıt para ile yapılması durumlarında paranın satın alma gücünün esas alınması gerekliliği aşağıdaki delillerle ispatlanabilir:

1. Yukarıda bahsedilen Nisa suresi 29. ayet dikkate alındığında kâğıt paranın satın alma gücündeki düşmeyi dikkate almayarak borcunu ödeyen kişi, paranın değerini haksız olarak zimmetine geçirmiş olmaktadır.
2. Bir hadisi şerife göre; “İslam'da zarar verme ve zararı zararlarla karşılama yoktur” (İbn Mâce, Ahkam,17). Dolayısıyla paranın satın alma gücü azaldığı halde borcu aynı rakamla geri ödemek alacaklıya zarar verecektir.
3. Kamu yararı gereğince, paranın değer kaybının borçluya ödettirilmesi kamunun yararına olacaktır. Eğer bu sağlanamazsa hiç kimse bir başka kimseye borç para vermeyecektir. Ayrıca bazı borçlular da paranın değer kaybından daha fazla kazanç elde etmek için borç ödemelerini mümkün olduğunca geciktireceklerdir. Oysaki ihtiyacı olanlara ödünç para vererek yardımcı olmak, özendirilmesi gerekli olan faydalı bir iştir (Bayındır, 2019).

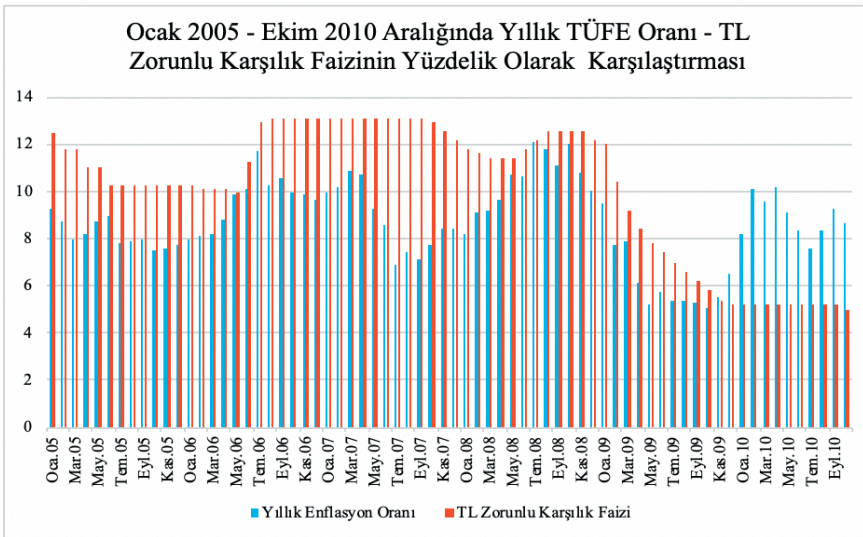
Günümüzde karz yoluyla verilen paranın değer kaybına uğraması önemli bir problemidir. Bu yolla borç veren bir kişi paranın zamanla değer kaybetmesi nedeniyle verdiği paradan daha az bir para geri alacağından maddi olarak zarara uğrayacaktır. Borç ödemedeki temel prensip olan ödemenin borca denk olması hükmü bu durumda geçersiz olacaktır. Borç ödenirken ödenecek olan ra-

kamın enflasyona göre değişmesi, miktarın önceden saptanamamasına neden olur. Fakat bu durumda da akit sahih olmaktadır. Çünkü hükme göre; belirli bir esas ve ölçüye göre tayin edilmesi mümkün olan konularda, önceden tayin edilememe durumu bir akdin sıhhatine zarar vermez. Ödeme tarihinde, paranın geçen zamanda hangi oranda değer kaybına uğradığı devletin açıkladığı enflasyon oranı ile saptanabilir (Özdemir, 2012, s. 136-138).

Değer farkının hesap edilmesi için borç; altına, gümüşe veya enflasyona göre endekslenebilir. Bunlardan altın ve gümüş, günümüzde para olmaktan çıkmış ve diğer mallar gibi olmuştur. Altın fiyatları sürekli dalgalanmakta ve bazen azalış bazen artmakta ise de uzun vadeye bakıldığında değerini koruyabilmektedir. Bu nedenle, paranın değer kaybının enflasyona göre hesap edilmesi çoğu durumda zararı karşılayabilir. Paranın değer kaybının enflasyon baz alınarak hesaplanması en uygun yol olarak düşünülse de enflasyon oranını tam olarak tespit etmek güçtür. Bir hak olduğu için, parada oluşan değer kaybının karşılanması için tarafların önceden de anlaşmaları gerekmemektedir. Fakat borcun özelliğine göre farklı uygulamalar da mevzu bahis olabilir (Bayındır, 2019).

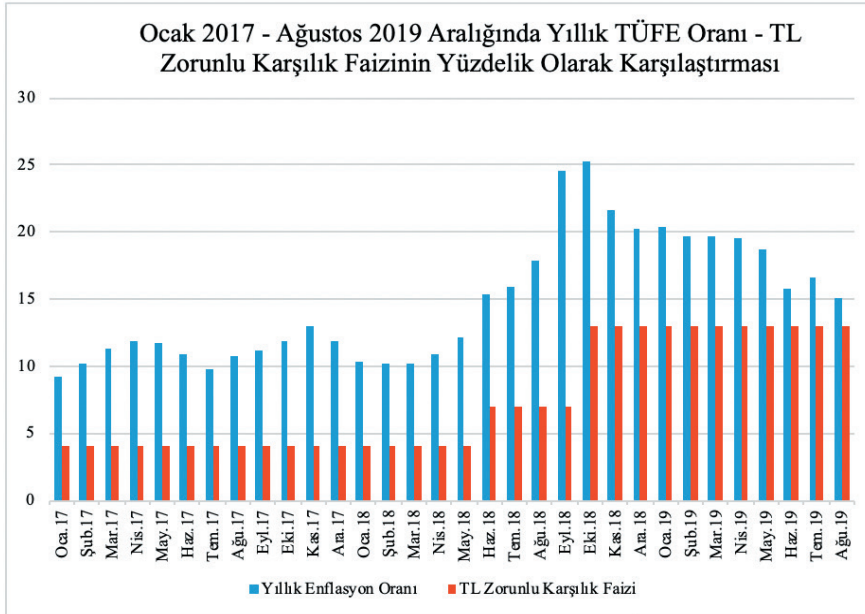
Şekil 1’de Ocak 2005 – Ekim 2010 ayları arasındaki yıllık TÜFE oranları ve TCMB’nin TL zorunlu karşılıklara verdiği faiz oranları karşılaştırılmıştır. TCMB, 2009 yılı sonuna kadar bankalara enflasyon oranı üzerinde faiz ödemesi yaparken 2010 yılı başından itibaren enflasyon oranı altında faiz ödemesine geçmiştir.

Şekil 1. Ocak 2005 - Ekim 2010 arası yıllık enflasyon oranları (TÜFE) ve Türk lirası zorunlu karşılık faizi karşılaştırması (TCMB, 2019a).

Şekil 2’de ise Ocak 2017’den Ağustos 2019’a kadar olan yıllık tüketici fiyat endeksi ve TCMB tarafından Türk lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. TCMB son yıllarda Şekil 3’te görüldüğü gibi bankaların TCMB’de tesis ettiği Türk lirası zorunlu karşılıklara TÜFE’den daha az oranda faiz ödemesi yapmaktadır.

Şekil 2. Ocak 2017 - Ağustos 2019 arası yıllık enflasyon oranları (TÜFE) ve Türk lirası zorunlu karşılık faizi karşılaştırması (TCMB 2019a).

Yabancı para cinsi yükümlülüğüne istinaden tesis edilen zorunlu karşılıklar ise ABD doları ve Euro üzerinden tesis edilmektedir. TCMB, 05/08/2019 tarihinden itibaren ABD doları cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara %1, Euro cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara ise %0 faiz ödemesi yapmaktadır.

Şekil 1’de görüldüğü gibi 2005 yılından itibaren TCMB, enflasyon oranı üzerinde zorunlu karşılık faizi ödemediği halde, son yıllarda (Şekil 2.) enflasyon oranlarının altında faiz ödemesi yapmaktadır. Günümüzde enflasyon oranı TÜFE bazında (Ağustos 2019 itibarıyla) yıllık yüzde %15.01 ve Türk lirası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı %13’tür. (2029/15 sayılı Zorunlu Karşılıklar Hakkında 2013/15 Sayılı Tebliğ’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ’de TCMB, nakdi krediler toplamını %10 ila %20 arasında artıran bankaların Türk lirası zorunlu karşılık oranlarını %2’ye düşürmüştür (Resmi Gazete, 2019)).

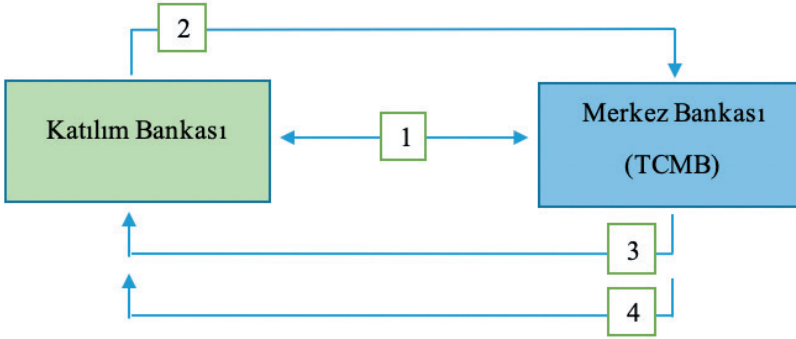
04.10.2019 tarihinden itibaren Tebliğ'de belirtilen kredi büyümesini gerçekleştirecek olan bankalardan tesis edilen zorunlu karşılıklara istinaden %10, diğer bankalara ise %0 oranında faiz ödemesi yapılacaktır (TCMB, 2019b)).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

TCMB, hem konvansiyonel bankaları, hem de katılım bankalarını zorunlu karşılığa tabi tutmuştur ve tüm bankalar 14 günlük hesaplama süresi ile TCMB'de belli oranlarda zorunlu karşılık tutmaktadırlar. Bu karşılıklar Türk lirası, ABD doları, Euro ve standart altın cinsindedir. TCMB, Türk lirası ve ABD doları cinsinden tesis ettiği karşılıklara 3 aylık aralıklarla Türk lirası cinsinden faiz ödemekte olup, Euro ve standart altına ise herhangi bir faiz ödemesi gerçekleştirilmemektedir.

Aşağıdaki şekilde bir katılım bankasının Merkez Bankası'nda enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile zorunlu karşılık tesis etmesi ve karşılığında bir getiri alması işleminin detayları gösterilmiştir.

Şekil 3. Enflasyona endeksli karz sözleşmesi ile Merkez Bankası'nda zorunlu karşılık tesis edilmesi.

1. Katılım bankası, TCMB ile enflasyona endeksli karz sözleşmesi imzalar.
2. Katılım bankası, zorunlu karşılık miktarını TCMB'nin koyduğu kurallar ve oranlar çerçevesinde her 14 günde bir transfer eder.
3. TCMB, tesis ettiği zorunlu karşılığı tesis süresi sonunda katılım bankasına iade eder.
4. TCMB, nezdinde tuttuğu zorunlu karşılıklara istinaden katılım bankasına her 3 ayda bir enflasyona endeksli bir getiri ödemesi yapar.

Şekil 3’de gösterildiği gibi TCMB, katılım bankası ile yapacağı enflasyona endeksli karz sözleşmesine istinaden katılım bankalarından Türk lirası ve döviz cinsinden zorunlu karşılık alabilir. Aldığı zorunlu karşılığı tesis süresi boyunca nezdinde tutan merkez bankası, tesis süresi sonunda Türk lirası ve ABD dolarının uğradığı değer kaybını, açıklanan enflasyon oranlarına göre hesaplayarak her 3 ayda bir kez olmak üzere katılım bankasına ödeyebilir. Türk lirası olarak tutulan zorunlu karşılıklar için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son açıklanan Tüketici Fiyatları Endeksi yani TÜFE rakamı enflasyon oranının hesaplanmasında dikkate alınabilir. ABD doları içinse ABD’deki yıllık enflasyon oranları göz önünde bulundurulabilir.

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi TCMB, son yıllarda zorunlu karşılıklara TÜFE oranı altında faiz ödemesi yapmaktadır. TCMB’nin politika faiz oranı ise TÜFE oranının üzerindedir. Zorunlu karşılıklara ödenen faizin hem politika faizinden hem de enflasyon oranından düşük olması TCMB’ye kazanç sağlayan bir durumdur. Bu nedenle TCMB, enflasyon oranı kadar faiz/getiri ödemesi yapması durumunda hem zarar etmeyecek hem de bankacılık sektörü, mevcutta enflasyon oranı altında aldığı düşük faiz/getiri sebebiyle mağdur olmayacaktır. Zorunlu karşılık faiz/getiri oranının TÜFE oranı üzerinde ödenebileceği dönemlerde ise katılım bankaları, TCMB’nin ödeyeceği bedeli tahsil etmeli, enflasyon oranı kadar olan kısmını kullanmalı ve kalan kısmını ise ceza havuzlarına atmalıdır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın katılım bankalarından Türk lirası ve döviz olarak tesis ettiği zorunlu karşılıklara faizsiz bir getiri ödemesi için bu makalede önerilen yöntem, Türk lirası zorunlu karşılıkların TCMB tarafından “enflasyona endeksli karz sözleşmesi” ile katılım bankalarından alınması ve karşılığının faiz olarak değil enflasyona endeksli olarak paranın değer kaybını engelleyecek bir şekilde katılım bankalarına getiri olarak ödenmesidir. ABD doları olarak tesis edilen zorunlu karşılıklara ödenecek olan getiri de benzer şekilde ilgili ülkenin enflasyon endeksi dikkate alınarak belirlenebilir. TCMB, Euro ve standart altın cinsinden tesis ettiği zorunlu karşılıklara herhangi bir faiz ödemesi yapmamakta olduğundan, Euro ve standart altın için makalede herhangi bir öneri getirilmemiştir.

Makalede önerilen yaklaşım sayesinde katılım bankaları, zorunlu karşılıklara istinaden kendilerine ödenecek olan faizsiz getirileri diledikleri alanlarda kullanabileceklerdir. Bu yaklaşımın diğer bir avantajı ise toplumda katılım bankalarının zorunlu karşılıklara istinaden Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan faiz aldıkları algısını kırmak olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, some central banks have been implementing required reserve in monetary policy management, and some of these central banks have been paying interest on required reserves. Like these central banks, The Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) pays a certain amount of interest to both the conventional and participation banks. Since participation banks have to comply with the principles of interest-free banking, they do not use interests in any way and cause them to suffer.

The contract of qard is a type of contract which is considered to be suitable in terms of fiqh when it does not yield any return to the lender. In periods of high inflation, the lender will suffer as much as the inflation rate when the lender receives back the amount of debt he has given. For this reason, contemporary jurists find it appropriate to compensate for this loss in the repayment of the debt owed. In this article, in accordance with this eligibility, an approach is presented in which CBRT receives Turkish lira and US dolar required reserves from the participation banks in accordance with the qard contract and CBRT pays an indexed on inflation instead of interest for the price it receives.

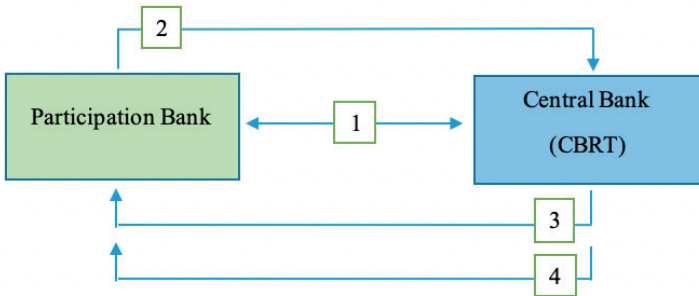
This article provides detailed information on required reserve following the evaluation of the literature. After that, the definition of qard contracts, the classical period and today's fiqh perspectives on qard contracts were given information about the interest-free approach that the central bank could offer to participation banking with the inflation-indexed qard contract were focused on.

Today, the depreciation of money issued through qard is an important problem. In this way, a lender will be financially damaged by the fact that it will recover less money than it has given due to the depreciation of money over time. In this case, the provision that the payment, which is the basic principle in debt payment, is equivalent to the debt, will be invalid. The change of the figure to be paid when the debt is paid in accordance with inflation causes the amount to be undetectable in advance. However, in this case, the contract is valid. Because by verdict; in matters which can be determined according to a specific basis and measure, failure to be appointed in advance does not harm the health of a contract. At the date of payment, the rate at which money is depreciated at the last time can be determined by the inflation rate announced by the state (Özdemir, 2012, p. 136-138).

According to contemporary jurists, the basic principle is that payment is the same as debt (Bayındır, 2007, p. 334). If the borrowed money has been depreciated, the value of the borrowed money on the payday should be taken into account (Bayındır, 1983, p. 45). If the borrower does not take into account the decrease in the purchasing power of the money, he has unjustly embezzled this lost value of the money. Failure to take into account the diminishing value of money unfairly damages the lender, which is incompatible with the economic principles of Islam (Bakkal, 1992, p. 70). Karaman, on the other hand, considers inflation surplus as an amount to be paid by not evaluating it within the scope of interest (Karaman, 2010).

The CBRT has subjected both conventional banks and participation banks to required reserve and all banks maintain required reserves in CBRT at certain rates with a 14-day calculation period. These provisions are in Turkish lira, US Dollar, Euro and standard gold. CBRT pays interest in Turkish lira at 3-month intervals to its provisions in Turkish lira and US dollars, and does not pay any interest in Euro and standard gold.

The following figure shows the details of the process in which a participation bank establishes a required reserve at the Central Bank with an inflation-indexed profit contract and receives a return.

Figure 1. Establishment of a required reserve at the Central Bank with the inflation-indexed qard contract.

1. The participation bank signs an inflation-indexed qard contract with the CBRT.

2. The participation bank transfers the required reserve amount of provision every 14 days within the framework of the rules and rates set by the CBRT.

3. CBRT returns the required reserve to the participation bank at the end of the establishment period.

4. CBRT makes an inflation-indexed return payment to the participation bank every 3 months based on the required reserve it holds.

As shown in the figure, the CBRT may receive a required reserve in Turkish lira and foreign currency from the participation banks in accordance with the inflation-indexed qard agreement with the participation bank. The central bank, which holds the required provision for the duration of the facility, may pay to the participation bank once every 3 months by calculating the depreciation of Turkish lira and US dollars at the end of the facility period according to the inflation rates announced. The Consumer Prices Index (CPI), which was recently announced by the Turkish Statistical Institute for the required reserves held in Turkish lira, can be taken into account in the calculation of the inflation rate. For the US dollar, annual inflation rates in the US can be taken into account.

CBRT has been paying interest under the CPI rate to required reserve in recent years. The policy interest rate of the CBRT is above the CPI rate. The interest paid on required reserve is lower than both the policy interest and the inflation rate. Therefore, if the CBRT pays interest/return as much as the inflation rate, it will not be harmed and the banking sector will not be victimized by the low interest/return it receives under the current inflation rate. In the period in which the required reserve interest/return rate can be paid above the CPI rate, participation banks must collect the amount to be paid by the CBRT, use the amount as much as the inflation rate and evaluate the rest into penalty pools.

The method proposed in this article for the Central Bank of Republic of Turkey to pay an interest-free return on the required reserves established in Turkish lira and foreign exchange from the participation banks is to receive the required reserves in Turkish lira from the participation banks by the CBRT with the “inflation-indexed qard agreement” and to pay the provision in return to the participation banks. Similarly, the return to the required reserves established in US dollars can be determined by taking into account the inflation index of the country concerned. Since the CBRT does not make any interest payments to the required provisions in Euro and standard gold, no proposal has been made in the article for Euro and standard gold.

Advantage of the approach proposed in the article, participation banks will be able to use the interest-free returns that will be paid to them based on the required reserve in any area they wish. Another advantage of this approach would be to break the perception that participation banks in society receive interest from the Central Bank of Republic of Turkey based on required reserves.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2012). *Faizsiz bankacılık standartları*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği. Yayın No: 2.
- Ahmed, A. M. E. T., & Grais, W. (2014). *Islamic finance and economic development: risk, regulation and corporate governance*. John Wiley and Sons.
- Akçay, M. A. (1997). Para politikası araçları, Türkiye ve çeşitli ülkelerdeki uygulamaları. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Apaydın, H. Y., & Yunus, H. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14: 520-525.
- Ariff, M. (2009). *Monetary and fiscal economics of Islam*, International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, Jeddah.
- Asuf, A., & Institut Islamique de recherches et de formation. (2000) *Instruments of regulation and control of Islamic banks by the Central banks*. Islamic research and Training Institute.
- Bakkal, A. (1992). İslam hukukunda para ve faiz telakkisi zaviyesinden enflasyon farkının ödenmesi problemi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 45-80.
- Bank of England (2017). *Shariah complaint liquidity facilities: Establishing a fund based deposit facility*, Consultation Paper.
- Bayındır, A. (1983). Paramın Değer Kaybetmesi ile Ortaya Çıkan Problemler ve İslam Hukukuna Göre Çözüm Yolları, *İslâm açısından enflasyon ve çözüm yolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve faiz*. Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1.
- Bayındır, A. (2019). <https://www.suleymaniyevakfi.org/fikih-arastirmalari/islam-fikhi-acisindan-borclanmalarda-enflasyon-farki.html>, (01.06.2019).
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukûk-ı İslâmîyye ve ıstılâhât-ı fıkhiyye kâmu*. Cilt 3. Bilmen Yayinevi
- Chapra, M.U. (1985). *Towards a just monetary system*. (Vol. 8.). International Institute of Islamic Thought (IIIT).
- Durmuş, A. (2010). Fıkıhta karz (ödünç) sözleşmesinde vade şartının bağlayıcılığı meselesi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16), 315-330.
- European Central Bank (2013). Islamic finance in Europe. *Occasional Paper Series*. 146.
- Hein, S. E., & Stewart, J.D. (2002). *Reserve requirements: A modern perspective*, Economic Review-Federal Reserve Bank of Atlanta, 87(4), 41-52.
- İbn Arafe. (1992). *Rassâ'*. Mağrib.
- İslami Bank Bangladesh Limited (2019). https://www.islamibankbd.com/abtIBBL/cis_issues_and_problems_of_islamic_banking.php, (19.09.2019).
- Islamic Financial Services Board (2008). *Technical note on issues in strengthening liquidity management of institutions offering Islamic financial services: The Development of Islamic Money Markets*.
- Islamic Fiqh Academy (2000). https://archive.org/stream/resolutions-and-recommendations-of-the-council-of-the-islamic-fiqh-academy/resolutions-and-recommendations-of-the-council-of-the-islamic-fiqh-academy_djvu.txt, (01.12.2019).
- Karaman, H. (1989). Akid, *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, 251-256.
- Karaman, H. (2010). *Enflasyon ve faiz*. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0628.html>, (01.06.2019).

- Koçyiğit, D. (2009). *Olağan ve olağandışı durumlarda kullanılan para politikası araçları ve likidite yönetim stratejileri*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Mishkin, F.S. (2000). *Para teorisi ve politikası*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Orman, S. (1987). *Para, faiz ve İslâm*. İstanbul: İslâmi İlimler Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Önder, T. (2005). *Para politikası: araçları, amaçları ve Türkiye uygulaması*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Özdemir, A. (2012). Karz akdinin mahiyeti ve faizli işlemleri önleme fonksiyonu, *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(1): 125-145.
- Parasız, M. İ. (2011). *Merkez bankacılığı ve para politikası*. İstanbul: Ezgi Kitapevi.
- Reuters (2017). *Indonesia c.bank relaxes reserve requirement rules to stabilise market*, <https://www.reuters.com/article/indonesia-cenbank-rrr/indonesia-c-bank-relaxes-reserve-requirement-rules-to-stabilise-market-idUSL4N1HZ4L9>, (27.09.2019).
- Resmi Gazete (2005). Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ, Sayı: 2005/1, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051116-6.htm>, (27.09.2019).
- Resmi Gazete (2013). Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ, Sayı: 2013/15, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131225-12.htm>, (26.09.2019).
- Resmi Gazete (2019). Zorunlu karşılıklar hakkında tebliğ (sayı:2013/15)'de değişiklik yapılmasına dair tebliğ, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/08/20190820-7.htm>, (26.09.2019).
- Serahsî, A. (2008). *Mebûsât* (C. XIV, çev. M. C. Akşit). İstanbul: Gümüşev Yayınevi.
- Sıddîqî, M. N. (1983). *Issues in Islamic banking: Selected papers*, Leicester: The Islamic Foundation
- Talası, İ. A. (2012). *Türkiye'de bankacılık sistemi zorunlu karşılık yönetimi*, (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- TCMB (2013). *Enflasyon ve fiyat istikrarı*. 2013.
- TCMB (2019a). Tüketici fiyatları, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>, (27.09.2019).
- TCMB (2019b). Zorunlu karşılıklar, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/75e5dcd4-66b5-490d-a718-a322520d4551/TL-uygulanan+faiz+oranlar%C4%B1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-75e5dcd4-66b5-490d-a718-a322520d4551-mRtmPIR>, (26.09.2019).
- Zangeneh, H., & Salam, A. (1993). *Central banking in an interest-free banking system*. Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics, 5.
- Ünalımış, D. & Ünalımış, İ. (2015). *Ekonomi notları: Zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi* (No. 1502). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.